

Kulturhistorisk rapport

Udgravning ved Dalsager, Kaas

Bebyggelsesspor fra yngre bronzealder
og ældre vikingetid

J.nr. ÅHM 7065

Udgravning marts-april 2019.

Rapport udfærdiget af: Museumsinspektør Torben Trier
Christiansen

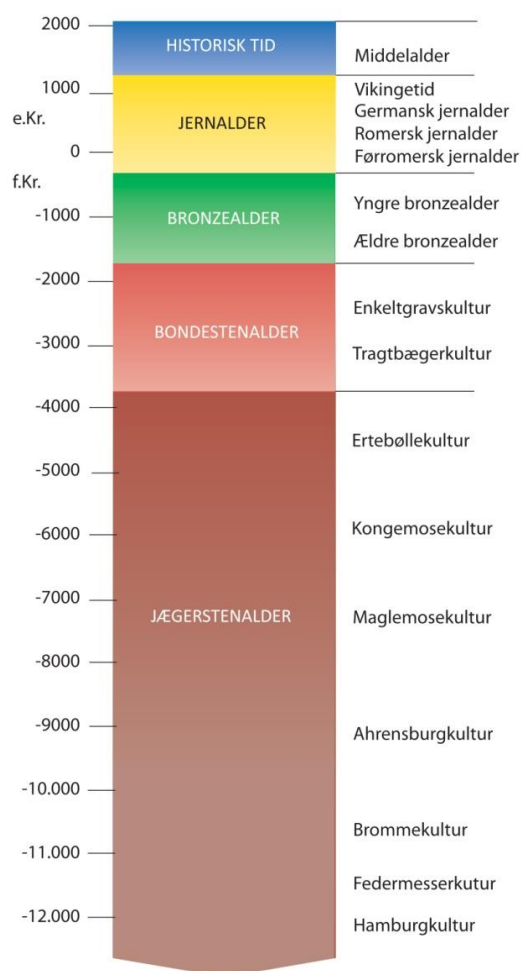
Telefon: 99 31 74 00

E-mail:

historiskmuseum@aalborg.dk

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	3
Undersøgelsens baggrund	3
Lokalområdet i oldtiden	3
Undersøgelsens resultater	5
Sammenfatning og perspektivering	7
Hvis du vil vide mere	8

Indledning

For nogle perioder af oldtiden er mange samfundsforhold og levevilkår forholdsvis godt belyst, for andre er selv helt basale ting fortsat uafklarede. For eksempel er belysningen af gårdenes og landsbyernes udvikling i yngre jernalder, vikingetid og den tidlige middelalder fortsat overraskende dårligt belyst, selvom der i de senere år er foretaget hundredvis af undersøgelser i Danmark. Bebyggelser fra denne periode af Danmarks tidlige historie findes således typisk under nutidens landsbyer, idet nutidens grundlæggende bebyggelsesstrukturer blev etableret allerede i disse århundreder. Fundet af sporene efter en gård fra ældre vikingetid på markerne sydøst for Jetsmark Kirke i foråret 2019 gav således en sjælden mulighed for at indhente ny information om bl.a. levestandard og byggeskik i vikingetidens Vendsyssel.

Undersøgelsens baggrund

I forbindelse med planer om udvidelse af grusgraven sydvest for Jetsmark kirke anbefalede museet en større arkæologisk forundersøgelse, hvilket bygherre herefter bestilte.

Forundersøgelsen blev gennemført i januar 2019 og afslørede forhistoriske bebyggelsestyper i to tætliggende områder nordligt på arealet. Disse nordlige dele af planarealet blev derfor indstillet til udgravning.

Lokalområdet i oldtiden

Det aktuelle råstofområde findes på det højedrag, hvorpå byerne Jetsmark, Pandrup og Kaas er beliggende. Højedraget, hvis kerne er en morænebakke skabt under sidste istid, er omgivet af store lavtliggende engområder og vådbundsområder, som bl.a. omfatter Store Vildmose og Lundergårds mose, og den maksimale højde over havet er beskedne 15 meter.

Trods den beskedne højde har morænebakken, modsat de lave enge og moser, været beboelig i det meste af oldtiden, og fortidens mennesker har da også efterladt en mængde spor i landskabet. Blandt andet findes der i lokalområdet en del registrerede gravhøje, et par stensætninger samt nogle jernaldergrave. Kendskabet til den bebyggelse, der må have modsvaret monumenterne, er anderledes sparsomt. I de senere år er der dog undersøgt flere bopladser, og der kendes således eksempler på bebyggelse fra både sten-, bronze- og ældre jernalder i området, og nu med de nye undersøgelser også fra vikingetid.

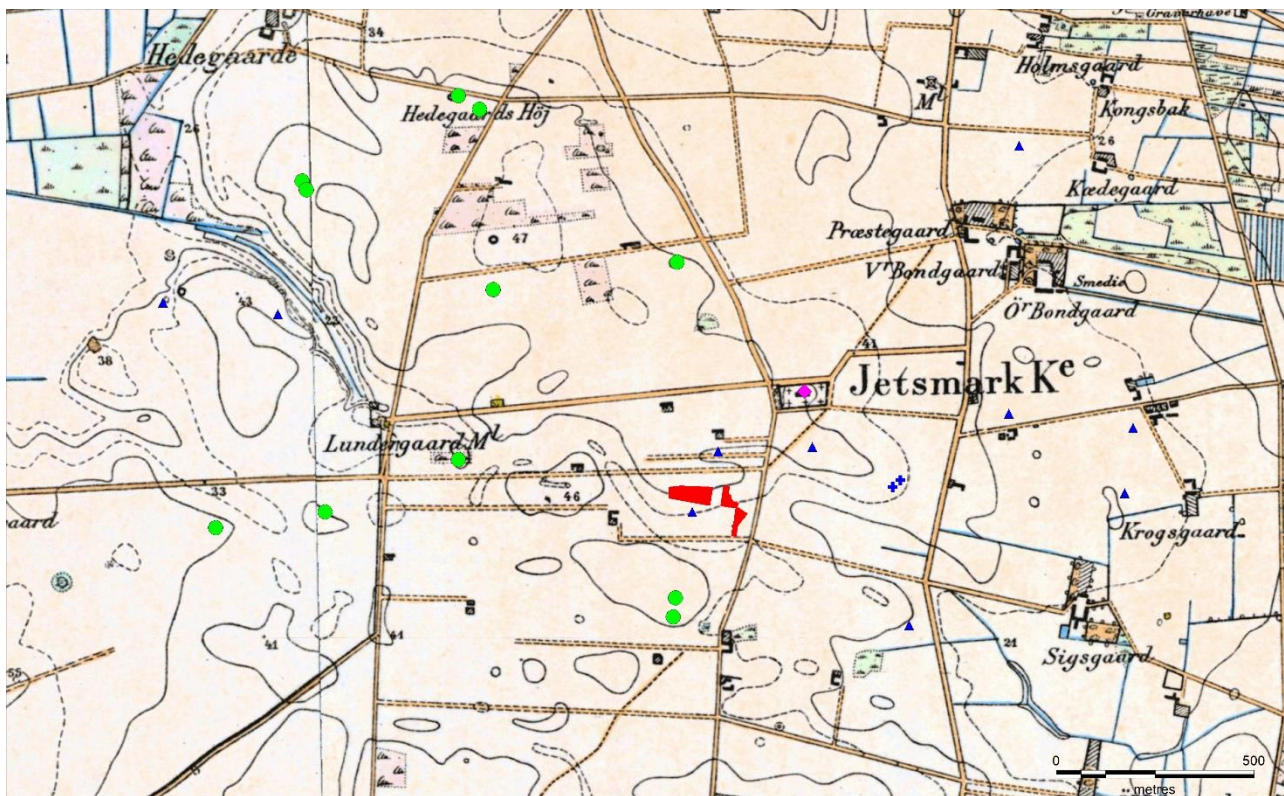

Fig. 1. Udsnit af historisk kort med udgravningsfeltet vist med rødt og diverse tidligere fund fra lokalområdet - gravhøje (grønne prikker), spor efter jernalderbebyggelse (blå trekanten), jernaldergrave (blå kors) og runesten (lilla firkant).

Ca. 250 m nordøst for udgravningsfeltet findes i øvrigt Jetsmark landsbykirke, hvis tidligste dele er opført i 1100-tallet, og hvor der i øvrigt er fundet en runesten.

Grusgravningen i området går langt tilbage, og allerede i 1928 blev det registreret, at der i området var fremkommet potteskår og ildsteder fra oldtiden under grusindvinding.

Undersøgelsens resultater

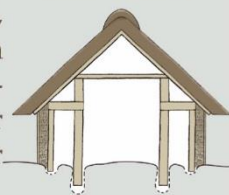
Bortset fra nogle spæde bydannelser med maksimalt nogle få hundrede indbyggere ved Ribe og Hedeby i 700-800-tallet, så bestod bebyggelsen i Danmark helt fra bondestenalderens begyndelse omkring 4000 f.Kr. og frem til slutning af vikingetiden i 1000-tallet udelukkende af små spredtliggende landsbyer og enkeltgårde. De enkelte gårde var næsten helt selvforsynende, og igennem hele dette lange tidsrum var langhuset overalt gårdens vigtigste bygning. Langhuset gennemløb dog igennem århundrederne flere konstruktionsmæssige justeringer, som kan følges over hele landet. Mest markant er overgangen fra en toskibet konstruktion med en række kraftige indre stolper til at bære tagets vægt til den treskibede konstruktion med to rækker tagbærende stolper. Et skifte som fandt sted i ældre bronzealder i perioden omkring 1500 f.Kr.

Igennem det meste af langhusets lange funktionstid fungerede husene, som i Nordjylland normalt var 10-30 m lange, som både beboelse og stald. Midt i husenes langvægge var der indgange, og når man gik ind i husene, kunne man ved at dreje den ene vej gå ind i beboelsen, mens et sving i modsatte retning betød, at man endte i stalden. I løbet af yngre jernalder og vikingetid blev stald og beboelse efterhånden splittet op og gården kom nu til at bestå af et stort beboelseshus og en eller flere økonomibygninger herunder bl.a. en stald. Det er netop en sådan gårdsenhed, som var blandt de anlægsspor der blev undersøgt ved den aktuelle udgravning i grusgraven. Dette var dog langt fra det eneste fund, for blandt de udgravede anlægsspor var der også en lang række anlæg fra yngre bronzealder.

I alt blev der på det ca. 7.000 kvadratmeter store areal omfattet af udgravningen undersøgt mere end 1.350 forskellige anlægsspor. Blandt disse blev der for eksempel registreret 421 stolpehuller og ikke mindre end 86 kogeuger (jordovne). Prøver og fundmateriale viser samstemmende, at de fundne anlægsspor stammer fra bebyggelser, som groft set kan opdeles i to faser – en fase dateret til bronzealderen (ca. 1800-500 f.Kr.) og en anden dateret til vikingetiden (ca. 800-1050 e.Kr.).

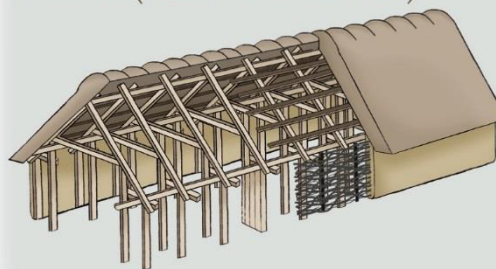
Det treskibede hus

I et treskibet hus bæres taget af to rækker af kraftige stolper, placeret ned igennem husets midte. Hustypen kaldes treskibet, da det i tværsnit kan opdeles i tre dele - mellem og på hver side af de to rækker tagbærende stolper.

Husene har haft stolper til yder-vægge og andre opdelinger i huset - som skillevægge, bås til dyrene osv. - men disse er kun i heldige tilfælde bevaret. Husene er aflange og oftest 5-6 m brede. De kaldes derfor langhuse, når de er så lange, at de er brugt som bolig. Der er også mindre bygninger, som har været brugt som fx arbejds- og til opbevaring. Indgangene er i langhusenes lange vægge, og indrettes oftest med bolig i den ene ende (mod vest) og stald i den anden (mod øst).

Treskibede huse bygges i det meste af bronzealderen, jernalder og vikingetid - samlet en periode på omkring 2000 år (1.500 f.kr.-1.050 e.kr.).

Anlægssporene fra bronzealderen tæller blandt andet stolpehullerne fra dele af tre langhuse og flere større gruber. De mange kogegruber fundet i og omkring husene har formentlig også i langt overvejende grad været i brug i bronzealderen.

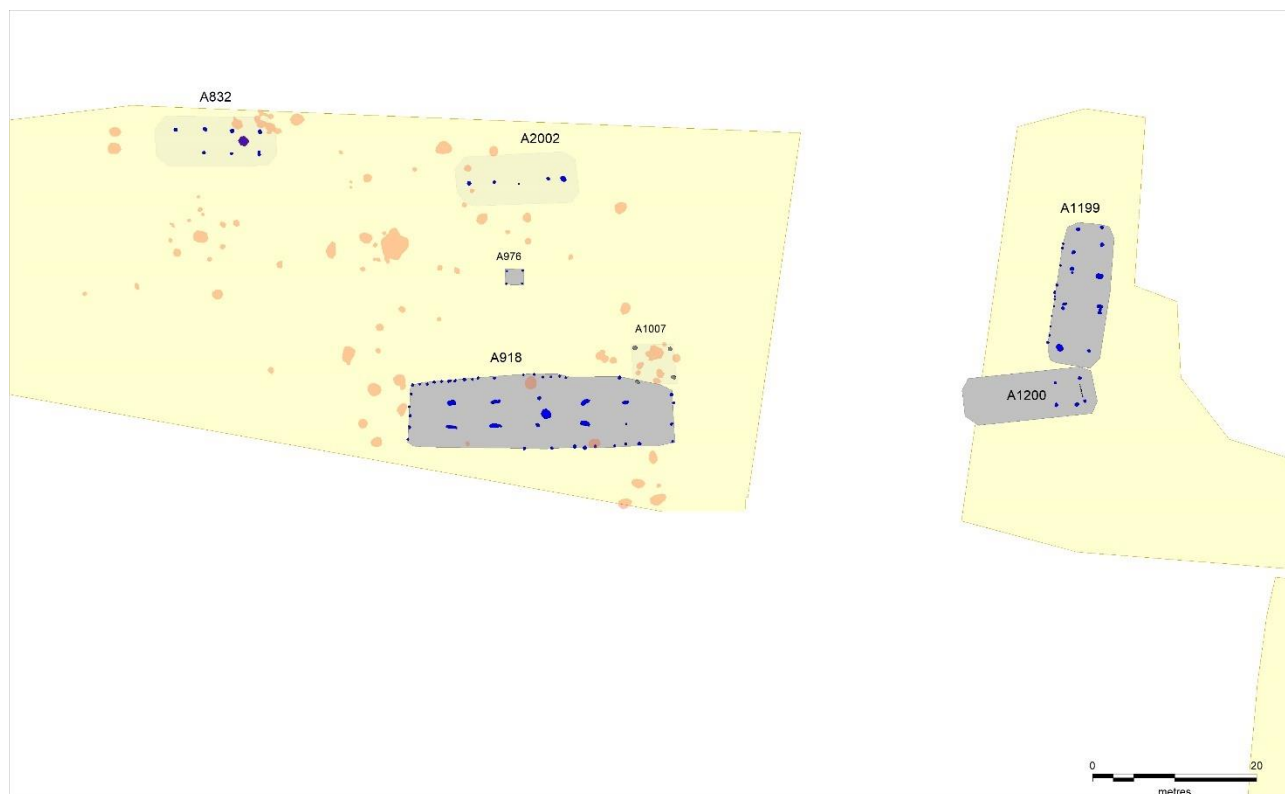

Fig. 2. Oversigtsplan over vikingegården. Bygningernes grundrids er markeret med grå og stolpehuller med blå. Bronzealderhuse og kogegruber er i øvrigt markeret med dæmpede farver.

Den undersøgte vikingebebyggelse på stedet omfatter fire bygninger. Mod sydvest fandtes sporene efter et stort treskibet hovedhus, nord for dette et lille firstolpeanlæg og ca. 45 m mod øst to treskibede langhuse, som muligvis har udgjort gårdens stalde. Sidstnævnt har formentlig ikke ligget her samtidig. Den ene bygning har formentlig erstattet den anden på et tidspunkt gennem gårdens brugsperiode. Hovedhuset var relativt velbevaret og udover den tagbærende konstruktion, så fandtes her også stolpehullerne efter store dele af væggen og resterne af et centralt ildsted. Bygningen har været næsten 33 m lang og haft buede vægge. Netop de buede vægge er karakteristiske for de treskibede langhuse fra vikingetiden.

Når man ser bort fra et par enkelte gruber med en del keramikskår fra yngre bronzealder, så var antallet af genstande yderst sparsomme i de udgravede anlæg, og dateringen af bebyggelsessporene hviler derfor i høj grad på en lille serie af C14-prøver af forkullet plantemateriale.

Udgravningens mest veldaterede fund er en lille fugleformet broche – i fagsproget kaldet en fibula. Brochen stammer fra 1100-1200-tallet og er således blevet tabt i området efter, at gården her blev nedlagt. Den viser dog, at her stadig var aktivitet efter gårdens ophør, og hvis gårdens udvikling her følger de mønstre, vi kender fra andre jævngamle bebyggelser rundt om i landet, så er området her ikke blevet forladt da vikingegården blev nedlagt. Ved nedlæggelsen af den gamle er en ny gård derimod med stor sandsynlighed blevet opført ganske tæt ved – Måske nærmere kirken som jo har rødder i samme periode. Ved Pandrup sundhedshus lige syd for kirken har museet da også for nylig undersøgt bebyggelsesspor fra netop middelalderen.

¹⁴C-analyse

Kulstof-14 bruges til at tidsbestemme eller datere organisk materiale, altså materiale fra mennesker, dyr og planter.

Kulstof (C) er et grundstof, der indgår i alle levende organismer. ¹⁴C har de samme egenskaber som almindeligt kulstof (¹²C), men er radioaktivt. Når en organisme, fx et menneske dør, mindskes antallet af C-14 atomer i det døde menneske derefter langsomt, eller henfalder som det kaldes. Ved at måle den mængde af ¹⁴C, der er tilbage i et materiale, kan man derfor regne ud, hvor gammelt det er.

¹⁴C-analyserne udføres af fysikere, som modtager de materialer, der udvælges fra forkullet materiale - oftest fra makrofossil-analyser.

Fig. 3. Fugleformet broche af bronze. Brochen stammer fra 1100-1200-tallet og er således tabt i området efter nedlæggelse af gården.

Sammenfatning og perspektivering

Udgravningen i grusgraven sydvest for Jetsmark kirke har givet vigtig ny viden om bebyggelsesudviklingen her i både bronzealder og vikingetid.

Særligt udgravningen af sporene efter en vikingegård er interessant, da gårde og landsbyer fra dette tidsrum ofte er dækket af moderne bebyggelse og derfor er forholdsvis dårligt belyst. I skrivende stund har museet netop afsluttet udgravningen af flere bebyggelsesspor fra bronzealderen, jernalderen og vikingetiden lige syd for Jetsmark kirke. Hver ny udgravning leverer ny viden, og i fremtiden vil oplysningerne fra udgravningerne omkring Pandrup og Jetsmark kunne sammenholdes med kortlagte bebyggelser fra andre steder i landet, og på den måde udvide vores kendskab til bebyggelsesmønstre og

landskabsudnyttelse i tiden umiddelbart op til formationen af det bebyggelseslandskab, som vi kender i dag.

Hvis du vil vide mere

Som yderligere læsning kan anbefales følgende oversigtsværker.

Jørgen Jensen: Danmarks Oldtid bind 1-4. Gyldendal.

Dalsager, Kaas

- Nordjyllands Historiske Museum jnr. ÅHM 7065
- Fund & Fortidsminder: 10.04.05 sb 89, 92 og 93
- Kulturstyrelsen jnr. 16/04670
- Bygherre: Kristian Rytter A/S
Undersøgt areal: 7000 m²
- Deltagere i udgravningen:
 - Arkæolog Lone Andersen
 - Arkæolog Anne Østergård Jensen
 - Arkæolog Phillip W.B. Hansen
 - Arkæolog Kasper Thorup
 - Arkæolog Peter Thomsen
- Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Aalborg Historiske Museum, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg